

DARON ACEMOGLU, JAMES A. ROBINSON

ZAŠTO NACIJE PROPADAJU?

Zagreb: MATE, 2017, 558 str.

Prije dvije godine na naš jezik prevedena je knjiga *Zašto nacije propadaju?* Iako je napisana 2012, dosad je već zauzela nezaobilazno mjesto u politekonomskoj literaturi, a posebno literaturi novog institucionalizma.

Autori su dvojica poznatih američkih profesora, ekonomist Daron Acemoglu (1967) s MIT-a i politolog James A. Robinson (1960) s Harvarda, a za ovu knjigu kažu da predstavlja „kulminaciju” petnaest godina duge istraživačke suradnje (str. 487). Ovo i nije teško zaključiti budući da je knjiga dosta opsežna, da ima 486 stranica čistog teksta i da su autori pritom obradili više od tri stotine naslova.

Uđemo li nešto dublje u temu knjige uočljiva su osnovna istraživačka pitanja. Zašto neke nacije propadaju, dok neke uspijevaju? Što to omogućuje održivi rast koji onda dalje uzrokuje razvoj, odnosno koji to čimbenici onemogućuju razvoj određenih nacija? Zbog čega je britanska kolonizacija Sjeverne Amerike rezultirala drugačijim razvojem od španjolske kolonizacije Južne Amerike? Koji su čimbenici omogućili industrijsku revoluciju? I zašto se baš dogodila u Britaniji (str. 450)? Konkretna briga autora je „jasno razgraničiti i čimbenike koji stvaraju i čimbenike koji unazađuju blagostanje, kao i njihova povijesna izvorišta” (str. 451).

Oni presudne uzroke ne traže u kulturi, geografiji, klimi ili stanovništvu. Štoviše, prilično detaljno obrazlažu neke hipoteze koje ciljaju na drugačija objašnjenja, te ih potom anuliraju u korist institucionalnog faktora. „Zemljopisna hipoteza” (str. 52–60) tvrdi da zemljopis ima bitnu ulogu i da su nacije u toplijim dijelovima Zemlje bile siromašnije, što je dalje utjecalo na njihove razvojne potencijale. Acemoglu i Robinson pokazuju da su ta tropska područja bila zapravo bogatija nego recimo područje današnjeg SAD-a, kao i to da su imale izgrađene političke institucije. Druga je „kulturna hipoteza” (str. 60–67), a koju autori anuliraju tvrdnjom da nema nikakvih dokaza da su, na primjer, afričke vrednote sprečavale usvajanje novih tehnologija i praksi, te da obećavajući ekonomski izgledi nisu zbrisani afričkom kulturom, nego kolonijalizmom (str. 63). Ova hipoteza ne može objasniti, kad se poziva na utjecaj hispanске kulture, razlike unutar same Latinske Amerike (str. 67). I treća je „hipoteza neznanja” (str.

67–72) koja brani stav da ekonomisti i tvorci politika ne znaju kako riješiti probleme budući da su slušali krive savjete u prošlosti itd. (str. 68). Ovdje se manje radi o neznanju, a više o povijesnim okolnostima i institucijama.

Stoga knjigu i započinju s gradom Nogalesom koji je podijeljen ogradom tako da se jedan njegov dio nalazi u američkoj saveznoj državi Arizona, a drugi dio u meksičkoj državi Sonori (str. 7–8). Ova podjela za Acemoglu i Robinsona i te kako ima smisla jer na taj način u praksi, u stvarnosti mogu eliminirati sve one uzroke, kako ih oni tumače, koji su zajednički za kretanje oba sistema. Pa je tako stanovništvo jednako, kultura nije previše različita, velika većina stanovnika su potomci kolonizatora, žive u istoj klimi i na istom geografskom položaju. Međutim, ovi dijelovi grada se razlikuju po institucijama i one čine tu drastičnu razliku. Tako autori zaključuju da „različite institucije, stvaraju različite poticaje” i to je ukratko glavni razlog zbog čega je sjeverni dio Nogalesa razvijen, a južni dio nije (str. 9).

U knjizi se navode dvije osnovne vrste institucija, uključive i ekstrakcijske, unutar političkog i ekonomskog konteksta. Tako nastaju uključive političke i ekonomske institucije, te ekstrakcijske političke i ekonomske institucije.

Političke institucije su pravila koja ravnaju poticajima u politici. One određuju na koji način se država odabire i koji dio državnih vlasti ima pravo učiniti što. S jedne strane, određuju tko ima moć u društvu i u kojem cilju tu moć može upotrijebiti (str. 84), a, s druge, određuju i sposobnost građana da nadziru političare i utječu na način na koji se ponašaju (str. 45, 78).

Ekonomske institucije su pravila koja utječu na to kako ekonomija funkcionira, ali i oblikuju poticaje: poticaje za obrazovanjem, za štednjom i ulaganjem, za inoviranjem i usvajanjem novih tehnologija (str. 45, 78).

Uključive političke institucije su institucije koje su dovoljno centralizirane i pluralističke. Izostanak jednog od ta dva uvjeta označava ekstrakcijske političke institucije (str. 85).

Uključive ekonomske institucije su one koje omogućuju i potiču sudjelovanje velikog broja ljudi u ekonomskim aktivnostima. Podrazumijevaju sigurno privatno vlasništvo, nepristrani pravni sustav, pružanje javnih usluga (radi ravnopravne utakmice), a moraju omogućiti ulazak novih poslovnih subjekata, kao i dopustiti ljudima da odaberu svoje karijere (str. 79).

Logičkom operacijom, autori one institucije koje imaju „posve suprotna svojstva od uključivih” zovu ekstrakcijskim institucijama. Te su konstruirane da izvlače dohotke i zdravlje od jednog podskupa društva kako bi priskrbile korist drugom podskupu (str. 81).

Nakon definiranja pojmova, autori razrađuju interakcijske procese. Prvi je proces u kojem uključive ekonomske institucije stimuliraju uključive političke institucije koje onda djeluju povratno, ali dodatno razvijaju inkluzivne političke institucije. Također, uključive ekonomske institucije izgrađene su na temeljima koje su postavile uključive političke institucije, a rezultat je situacija u kojoj oni koji nadziru političku moć istu ne mogu tek jednostavno upotrijebiti da ustroje ekstrakcijske ekonomske institucije u vlastitu korist, dok uključive ekonomske institucije s ravnopravnom preraspodjelom sredstava osiguravaju ustrajnost inkluzivnih političkih institucija (str. 87). Presudan je i utjecaj slobodnih medija koji su nužni jer „često pružaju informacije o prijetnjama protiv uključivih institucija, te mobiliziraju suprotstavljanje takvim prijetnjama” (str. 353).

Ovaj proces dodatno je obrađen kao „čarobni krug” (str. 325–326) i ilustriran zanimljivim primjerom situacije u kojoj je američki predsjednik Roosevelt pokušao „ekipirati” Vrhovni sud radi političkih ciljeva (str. 343–351). Pokušaj nije uspio upravo zbog djelovanja čarobnog kruga.

Drugi proces institucionalne interakcije jest onaj u kojem ekstrakcijske ekonomske institucije „prirodno prate” ekstrakcijske političke institucije. Postoji i povratna sprega, pa političke institucije omogućuju elitama nadzor na političkom silom da odaberu ekonomske institucije gotovo bez ograničenja ili protuteže. Te ekonomske institucije zauzvrat obogaćuju iste elite, a njihovo bogatstvo i moć omogućuju im da konsolidiraju svoju političku vlast i dominaciju (str. 86). Radi se o „začaranom krugu” (str. 363–364).

Teorija u knjizi nije potpuna bez tri izuzetno važna pojma na koja se Acemoglu i Robinson kontinuirano referiraju: ključne prekretnice (*critical junctures*), institucionalno klizanje (*institutional drift*) i kreativna destrukcija (Schumpeter).

Ovime se unosi koncept dinamike kretanja različitih društava u povijesti. Dakle, male institucionalne promjene (str. 126) koje nastaju zbog različitih okolnosti, kako vrijeme prolazi, sve više udaljavaju zemlje 'nositeljice' tih institucija, jedne od drugih, da bi nastankom ključne prekretnice („glavni događaj ili skupina isprepletenih čimbenika koji remete postojeću ekonomsku ili političku ravnotežu u društvu” i koji se ne može predvidjeti (str. 107)) ove sitne promjene 'eksplodirale' i uzrokovale daleko veće institucionalne promjene, te presudno razvile/učvrstile bilo inkluzivne bilo ekstrakcijske institucije, ali i još više razdvojile zemlje s različitim institucijama.

Neke od ključnih prekretnica koje autori u knjizi navode jesu Crna kuga (str. 107), otkriće Amerika (str. 123), Slavna revolucija (str. 108–110 i str. 222), Francuska revolucija (str. 222), te smrt Mao Ce-Tunga (str. 113).

Kompleksnost analize se razvija kako autori razmatraju utjecaj navedenih procesa na rast. Autori su izričiti: „rast ostvaren ekstrakcijskim insti-

tucijama nije održiv. Samom svojom prirodom, ekstrakcijske institucije ne njeguju kreativnu destrukciju i dovode u najboljem slučaju samo do ograničene količine tehnološkog napretka. Rast koji one potiču može tek ograničeno vrijeme trajati” (str. 159). Dakle, održiv rast, koji potiče kreativnu destrukciju, odnosno tehnološki razvoj i promjene – moguć je samo uz inkluzivne institucije.

Inače, ova knjiga sadrži mnoge zanimljive podatke iz političke, ali ponajviše iz ekonomske povijesti. U tom smislu, čitatelji iz nje mogu dosta toga korisnog pročitati. Možda i važnije, knjiga je pisana relativno čitko pa će ekonomisti ili politolozi puno lakše razumjeti izloženi sistem. S druge strane, knjiga sadrži i određene postavke zbog kojih je nemoguće izbjeći kraći kritički osvrt.

Početna točka autora kod analize Nogalesa, pri čemu kao *differentiu specificu* razvoja vide različite institucije – u istraživačkom smislu može biti problematična. Ograda je u njihovom modelu egzogena varijabla, a zapravo ne bi smjela biti. Naime, ograda može biti neutralna u geografskom smislu (dijeli cjelinu na sjever i jug), no u ekonomskom, vojno-sigurnosnom, političkom, urbanističkom smislu – ona uopće nije neutralna. Drugim riječima, ograda utjelovljuje odnos SAD prema Meksiku, odnos agresivne kapitalističke sile prema slabijoj, ali napućenoj kapitalističkoj zemlji. Autori doduše konstatiraju kako je bit u institucijama, odnosno u sigurnosti privatnog vlasništva, pružanju javnih usluga, pluralističkim institucijama, ali ne idu dalje od toga. Promiče im činjenica da odnos SAD i Meksika u ovim okolnostima uvelike jest *zero-sum game*. Zato treba postaviti pitanje što je Meksiko sve izgubio da bi SAD dobio i obrnuto.

Očigledno, ključna poruka knjige je da zemlje s uključivim institucijama ostvaruju ili će ostvariti razvoj, dok one koje imaju ekstrakcijske institucije taj razvoj (dugoročno) ne mogu realizirati. Ponovimo, osnova tih ekstrakcijskih institucija jest „elita koja oblikuje ekonomske institucije kako bi se obogatila i produljila u beskonačnost svoju moć nauštrb najširih slojeva ljudi u društvu” (str. 420). Tu se onda krije i odgovor na to kako izmijeniti 'bolesnu' sliku neke zemlje – umjesto ekstrakcijskih institucija moraju doći uključive institucije. Međutim, autori ne istražuju totalitet pa se zadovoljavaju s redosljedom analize: zemlja je siromašna zato jer ima ekstrakcijske institucije i da bi se razvila mora ih zamijeniti. Kako će to učiniti? Tako što će ukloniti one osobine koje ekstrakcijske institucije čine ekstrakcijskim, odnosno tako što će ove institucije zamijeniti.

Naime, autori nam ne otkrivaju kako danas zaista neka zemlja to može učiniti jer im promiče da razvoj siromašnih zemalja pretpostavlja početnu borbu upravo protiv interesnih sfera razvijenih zemalja. Možda je to jedan od razloga što autori analizirajući Kongo (str. 88–89, str. 93–97) uopće ne spominju slučaj Patricea Lumumbe. Prvi izabrani legitimni premijer u toj

afričkoj državi koji je politički djelovao baš u ime demokratskog razvoja svoje zemlje – biva ubijen s najbližim suradnicima u komplotu razvijenih zemalja i domaće elite, čiji predstavnik kasnije postaje diktator razvijajući upravo ekstrakcijske institucije. Taj primjer povlači pitanje koje autori ne obrađuju: što sve podrazumijeva sigurnost privatnog vlasništva belgijskog rudnika koju jamče ekstrakcijske institucije *kolonije* Kongo, za razliku od moguće ugroze od strane uključivih institucija *republike* Kongo legitimirane od strane većine njenog stanovništva?

Primjer je zanimljiviji jer autori zaista obrađuju ekonomsku povijest i čitatelja informiraju o razornim učincima kolonizacije, tako da nemaju dilemu – razvojni potencijal dobrog dijela zemalja uništili su njihovi kolonizatori. Tu ima razlike, pa autori, između ostalog, prikazuju britansku i španjolsku kolonizaciju Amerike, te nizozemsku kolonizaciju jugoistočne Azije (str. 263). Dok Britanci postepeno razvijaju uključive institucije, Španjolci i Nizozemci preuzimaju u dobroj mjeri tamošnje već uspostavljene ekstrakcijske institucije i jačaju ih radi daljnjeg izvlačenja bogatstva. U tom kontekstu, bilo bi zanimljivo pročitati analizu perioda nakon dekolonizacije kubanskog otoka i američke intervencije pa sve do revolucije 1959, a sve u kontekstu odnosa ekstrakcijskih institucija i sigurnosti privatnog vlasništva. Čini nam se da u knjizi nedostaje analiza i američke uloge u razvoju ekstrakcijskih institucija u svijetu.

Jedan od nedorečenih momenata knjige je također da autori ne dijele revolucije prema njihovom impaktu na društvo u cjelini, nego na to mijenjaju li institucije ili ne. To je u skladu s njihovom osnovnom tezom, ali u nekim slučajevima takva divizija zamagljuje sliku. Čini nam se stoga plodonosnijim napraviti razliku između socijalne i političke revolucije. Iz razloga što socijalnom revolucijom društvo raskida s prethodnim ekonomskim sistemom (i načinom života), oslobađa potencijal i energiju novog sistema, dok političkom revolucijom zamjenjuje jednu elitu drugom, ali na bazi istih društveno-ekonomskih struktura. U tom smislu, Slavna revolucija i Francuska revolucija (str. 383) jesu bile socijalne revolucije, dok revolucije većine afričkih kolonija to ipak nisu.

One su doživjele smjenu elita i promjene, ali unutar kapitalističkih struktura, pa to nije jamčilo ostvarenje razvojnog potencijala tih zemalja. Zato pitanje odnosa ekstrakcijskih i uključivih institucija poprima još kompleksniju formu jer dekolonizacija kao političko odvajanje kolonija od matice u 20. stoljeću, unutar suštinski istog ekonomskog sistema, znači nastavak eksploatacije bazirane na profitu, na izvozu sirovina i monokultura. U tom je smislu izgledno da su u mnogim afričkim kolonijama „vođe preuzele vlast i intenzivirale ekstrakciju koju su predvodili europski kolonizatori” (str. 123).

Iako su se stvari možda zakomplicirale dosad, one postaju jasnije kad uočimo da nam Acemoglu i Robinson, govoreći o uključivim institucijama, zapravo ukazuju na institucije kapitalizma i liberalne demokracije. S druge strane, kad govore o ekstrakcijskim institucijama, evidentno misle na one prepreke i ograničenja koja koče slobodniji razvoj kapitalizma i demokracije.

Konačno, projicirajući razvijene (sadašnje) kapitalističke odnose u daljnju prošlost, sve do otkrića obiju Amerika, Acemoglu i Robinson kao da na momente zaboravljaju na temeljnu pretpostavku vlastite analize – historičnost društvenih procesa. Stoga možda i nije netočna opaska Rastka Močnika o tome da je nekad jednostavnije analizirati povijest kapitalizma nego kapitalizam u povijesti. Vrlo se lako taj nedostatak autorima može manifestirati u budućnosti tako što, fokusirajući se na sadašnje kapitalističke odnose, oni neće do kraja razaznati nove odnose koji istovremeno nastaju i razvijaju se. Kao što ni u prošlosti istraživači bivših političkih sistema nisu uvidjeli pojavu novih, kapitalističkih odnosa, sve dok nije bilo prekasno.

Dimitrije Birač